

Hanes CND Cymru

Bydd CND Cymru'n dathlu ei ddeugain mlwyddiant ym mis Medi. Er bod hon yn garreg filltir bwysig, mae'r dathliad yn eironig i raddau. Sefydlwyd y mudiad yn benodol i ymgyrchu yn erbyn arfau niwclear. Gydag arfau niwclear yn dal yn bresennol ledled y byd, testun tristwch mawr yw gweld y mudiad yn tyfu'n hŷn. Bydd hi'n bryd dathlu'n wirioneddol pan fydd y mudiad yn peidio â bod; pan fydd y taflegryn olaf un wedi ei ddatgomisiynu a'r byd yn rhydd o arfau dinistr torfol. Yn y cyfamser, dyma droi ein sylw at yr hyn y mae'r mudiad wedi ei gyflawni dros y deugain mlynedd diwethaf – y camau a gymerwyd gan bobl gyffredin tuag at fyd heb arfau niwclear.

Sefydlwyd yr Ymgyrch dros Ddiarfogi Niwclear (CND) ym 1957. Sefydlwyd cangen Cymru, sef Cyngor Cymru dros Ddiarfogi Niwclear, yn fuan wedi hynny, ym 1958. Fodd bynnag, tyfodd yr angen am gorff lled-annibynnol ar gyfer Cymru wrth i'r Ryfel Oer ddwysáu ar ddiwedd y 1970au. Dechreuodd yr Undeb Sofietaidd leoli taflegrau SS20 pellter-canolradd yn barod i'w lansio ym 1977.¹ Ym 1979, cyhoeddodd NATO ei benderfyniad i leoli taflegrau tir Cruise a Pershing II yng Ngorllewin Ewrop erbyn 1983.² Aeth Ewrop yn faes cad newydd y Rhyfel Oer, ac o ganlyniad, esgorwyd ar don newydd o brotest.³ Yn sgil hyn, sefydlwyd CND Cymru ym 1981 a buan y cyflawnodd ei orchest fawr gyntaf. Yn dilyn ymgyrchoedd ym mhob un o'r wyth Cyngor Sir a fodolai ar y pryd i'w cael i basio cynigion "parth di-niwclear", llofnodwyd Datganiad y Gymru Ddi-niwclear ar Chwefror 23ain 1982, gan olygu mai Cymru oedd y wlad gyntaf yn y byd i ddatgan ei bod yn Barth Di-niwclear.

¹ April Carter, *Peace Movements: International Protest and World Politics since 1945* (London, 1992), t.110; John Cox, *Overkill: The Story of Modern Weapons* (London, 1981), t.85, 93.

² Carter, *Peace Movements*, t.110-111.

³ *ibid.*

Elwodd Cymru ar gefnogaeth a chyfranogiad elfennau amrywiol cymdeithas yng Nghymru. Roedd hynny oherwydd bod rhyfel niwclear yn gwbl wahanol i ryfela traddodiadol am ei fod yn bygwth holl fywyd y ddaear. Dehonglwyd bygythiad dirfodol rhyfel niwclear trwy gyfrwng gwahanol gredoau a syniadaethau. O ganlyniad, daeth cefnogwyr yng Nghymru i mewn i'r ymgyrch trwy lawer drws gwahanol: gwleidyddiaeth, yr amgylcheddol, athroniaeth, crefydd, cenedlaetholdeb, ac anarchiaeth.

Er bod Cymru i fod yn Barth Di-niwclear, trwy gydol y 1980au defnyddiwyd y tir a'r bobl beunydd i hwyluso hygyrdded rhyfela niwclear. Amlygwyd hynny ar ffurf ffatrioedd arfau, canolfannau milwrol a bynceri, a bu'r gofodau a'r adeiladau hyn i gyd yn darged i brotestiadau CND Cymru. Yn ystod yr 1980au, lansiwyd pum ymgyrch wrth-niwclear fawr yn erbyn Cyfleuster Llynges yr Unol Daleithiau (USNF) ym Mreudeth, Canolfan Awyrlu'r Unol Daleithiau (USAF) Caerwent, Sefydliad Arfau Atomig (AWE) Llanisien, a'r bynceri niwclear oedd yn cael eu hadeiladu gan Gyngor Sir Morgannwg Ganol a Chyngor Dosbarth Caerfyrddin.

Yn ystod blynnyddoedd y Rhyfel Oer, gwasanaethodd USNF Breudeth yn ne Sir Benfro fel canolfan brosesu ar gyfer system hydroffonau a ddyluniwyd i fonitro gweithgareddau llongau tanfor Sofietaidd yng Nghefnfor yr Iwerydd.⁴ Ysgogodd y ganolfan Americanaidd brotestio eang yn ystod y 1980au gan gynnwys gorymdaith Menywod dros Fywyd ar y Ddaear (WFLOE) o Gaerdydd i Freudeth, flwyddyn ar ôl eu gorymdaith i RAF Comin Greenham a arweiniodd at sefydlu Gwersyll Heddwch byd-enwog Menywod Comin Greenham ym 1981. Ar ôl iddynt gyrraedd Breudeth, llwyddodd WFLOE i rwystro prif fynedfa'r ganolfan am bedwar diwrnod. Roedd protestiadau eraill gan aelodau CND Cymru yn cynnwys gweithredu dull anufudd-dod sifil cyhoeddus Ymgyrch Caseg Eira'r DU, a ddechreuai gydag un person yn torri ffens allanol canolfan filwrol â gefail, gyda nifer y protestwyr yn cynyddu bob tro y cyflawnwyd y weithred – gydag effaith fel twf caseg eira. Roedd torri i mewn i'r ganolfan hefyd yn dacteg a ddefnyddiwyd gan fudiad heddwch Cymru ym Mreudeth, yn rhannol i ddangos mor aneffeithiol oedd mesurau diogelwch y ganolfan.

Gorymdaith Niwgl-Breudeth, 1981

⁴ *Subterrenea*, 'Brawdy American Naval Facility', <http://www.iusscaa.org/art26.pdf>, agorwyd ar y 6 Ionawr 2016; *Wales Online*, 'A New History of Wales: Dr Charlie Whitham asks "What part did Wales really play in the Cold War?"', <http://www.walesonline.co.uk/news/wales-news/new-history-wales-dr-charlie-1889835>, agorwyd ar y 6 Ionawr 2016.

Canolfan Americanaidd arall a leolwyd yng Nghymru yn ystod y cyfnod hwn oedd USAF Caerwent yn ne-ddwyrain eithaf sir Gwent. Caerwent oedd un o storfeydd cadoffer mwyaf Ewrop, a bu'n storio cymaint ag 80,000 tonn o arfau. Roedd – ac y mae o hyd – yn aneglur beth yn union oedd natur a disgrifiad yr arfau hyn. Serch hynny, ym 1982 credai ymgyrchwyr bod angen sefydlu gwersyll heddwch y tu allan i'r ganolfan, pe bai ond fel gwrthwynebiad i bresenoldeb milwrol yr UD yng Nghymru. Roedd y gwersyll heddwch yn gadarn ac yn ddi-ildio, ar ôl goroesi ymosodiad corfforol gan bobl leol ynghyd â gwrthwynebiad Cyngor Cymuned Caerwent a bygythiadau i'w symud gan y Swyddfa Gymreig. Dilynwyd y gwersyll gan lawer i wrthdystiad a raliâu lliwgar y tu allan i'r ganolfan am weddill y degawd.

Un prif ffocws i brotestiadau yng Nghymru oedd Sefydliad Arfau Atomig Llanisien, Caerdydd, lle defnyddiwyd beryliwm ac wraniwm di-hysbydd i gynhyrchu rhannau o ergydion taflegrau niwclear. Roedd y gweithlu o 400 hefyd yn gwasanaethu ac yn datgymalu cydrannau ar gyfer ergydion niwclear nes i'r gwaith hwnnw gael ei drosglwyddo i ROF Aldermaston. Caewyd safle Llanisien ym 1997. Roedd protestiadau yn eang ac yn amrywiol, gyda phresenoldeb benywaidd cryf, yn cynnwys gwylnos fore Gwener am 10 mlynedd y tu allan i gatiâu'r ffatri yn ogystal â gwylnos 24/7 wythnos o hyd. Fe'u cychwynnwyd ill dwy gan WFLOE a fyddai'n monitro mynd a dod beunyddiol y ffatri a dosbarthu taflenni i'r gweithwyr. Yn ogystal â thorri i mewn i'r ffatri lawer gwaith a chynnal raliâu, llwyddodd yr ymgyrch yn AWE Llanisien i roi'r ffatri dan warchae llwyr am ddiwrnod cyfan ym 1983.

Yn y 1980au mynnodd llywodraeth San Steffan y dylai pob cyngor sir adeiladu bynker niwclear lle byddai'r detholedig rai yn cysgodi yn ystod rhyfel niwclear cyn ymddangos i ailsefydlu llywodraeth leol. Bu ymgyrchoedd enfawr yn erbyn adeiladu dau o'r bynkeri hyn yng Nghymru: un yn llwyddiannus, ym Mhen-y-bont ar Ogwr, a ddaeth i ben wrth i'r bynker gael ei adael ar ei hanner ar ôl i wrthdystwyr gael eu gorchuddio â choncrit gan yr adeiladwyr⁵, ac ymgyrch aflwyddiannus yn y pen draw yng Nghaerfyrddin, a oeddodd yr adeiladu am fisoedd. Wynebodd Ymgyrch Gwrth-fynker Caerfyrddin drais gan Gyngor Dosbarth Caerfyrddin. Caerfyrddin oedd y digwyddiad mwyaf treisgar i brotestwyr gwrth-niwclear yng Nghymru ei wynebu erioed. Anafwyd llaweroedd o ganlyniad i ymddygiad cwbl ymosodol y swyddogion diogelwch a gyflogwyd gan y cyngor i amddiffyn y bynker. Collodd un brotestwraig ifanc ei bys bach yng nghanol y cieidd-dra.

⁵ “No Bunkers Here”, Tony Simpson, 1982, available <https://www.peoplescollection.wales/items/1398981>

Ymgyrch Gwrth-Fyncer Caerfyrddin, 1985-1987

Yn y pen draw, arweiniodd protestiadau parhaus gan Wersyll Heddwch Menywod Comin Greenham, a phrotestiadau gwrth-niwclear eang ledled Ewrop at arwyddo'r Cytundeb Lluoedd Niwclear Canolraddol (INF) ym 1987, a arweiniodd at ddinistrio taflegrau Cruise America a thaflegrau SS20 yr Undeb Sofietaidd. Lleihau fu hanes y protestio yn erbyn arfau niwclear yn dilyn dymchwel Wal Berlin ym 1989 a chwymp yr Undeb Sofietaidd ym 1991. Fodd bynnag, arweiniodd damwain niwclear Chernobyl ym 1986 at fwy o ffocws ar wrthwynebu pŵer niwclear.

Ar ddechrau'r 1980au, roedd dwy orsaf bŵer niwclear weithredol yng Nghymru, sef Trawsfynydd a'r Wylfa, a thair arall yr ochr draw i aber afon Hafren, yn Berkeley, Oldbury, a Hinkley Point. Peidiodd Trawsfynydd â chynhyrchu trydan ym 1991, ac mae hi ryw 20 mlynedd i mewn i broses ddatgomisiynu 125-mlynedd. Mae hyn yn cynnwys creu "stordy diogel" ar gyfer yr adweithydd a thomen wastraff niwclear lefel-canolradd maint stadiwm bêl-droed. Peidiodd Adweithydd 2 yr Wylfa â gweithredu yn 2012; caewyd Adweithydd 1 ddiwedd 2015. Mae'n annhebygol y codir gorsaf bŵer niwclear newydd arfaethedig Wylfa B, neu'r Wylfa Newydd, a wrthwynebir yn ffyrnig gan Pobol Atal Wylfa B (PAWB), ond ers bygythiad Adweithyddion Niwclear Modiwlaid "bach" yn yr Wylfa a Thrawsfynydd ill dau.

Berkeley oedd yr orsaf bŵer niwclear gyntaf yn y DU i ddechrau'r broses ddatgomisiynu ar ôl iddi gau ym 1989. Y cam nesaf yn ei datgomisiynu fydd cam gofal a chynnal-a-chadw strwythurau'r adweithydd niwclear, sydd i fod i gychwyn yn 2026. Bydd saib wedyn nes i'r lefelau ymbelydredd ostwng yn ddigonol i ganiatáu dymchwel yr orsaf bŵer a chlirio'r safle yn llwyr rhwng 2070 a 2080. Yn y cyfamser, hon yw'r storfa dros-dro o ddewis ar gyfer gwastraff lefel-canolradd o orsaf bŵer niwclear Oldbury a gaeodd ddiwedd 2012.

Mae Hinkley Point B yn parhau i gynhyrchu trydan, ond mae i fod i gau ym mis Gorffennaf 2022 (peidiodd gorsaf Hinkley Point A â chynhyrchu trydan yn 2000), a bwriedir i orsaf newydd Hinkley Point C ddechrau cynhyrchu yn 2026. Arweinir y gwrthwynebiad i'r orsaf newydd gan ymgyrch Stop Hinkley. Fel rhan o'r gwaith adeiladu, cafodd carthion gwaddod llygredig eu dympio ger Bae Caerdydd yn 2018; wedi protestiadau a her gyfreithiol, bydd unrhyw garthion llygredig pellach yn cael eu dympio ger Portishead. Prin bod hyn yn fuddugoliaeth, gan nad yw ymbelydredd yn parchu ffiniau; bu ffermydd yng Nghymru dan gyfyngiadau am 25 mlynedd ar ôl damwain Chernobyl dros 1,500 o filltiroedd i ffwrdd.

Hinkley Point, 2020

Helpodd aelodau o CND Cymru i sefydlu grwpiau Project Plant Chernobyl yng Nghymru, gan ddod â phlant o ardaloedd ymbelydrol Belarus i Gymru i anadlu aer heb ei halogi a bwyta bwyd heb ei halogi. Ym 1996, cododd CND Cymru ddigon o arian i ddarparu ambiwlans, yn llawn offer meddygol, a'i anfon, dros y tir, i ardal Chernobyl (ynghyd ag ambiwlansys eraill a ddarparwyd gan CND Iwerddon a grwpiau eraill yn gysylltiedig â Chernobyl).

Ni chyfyngodd CND Cymru ei ymgyrchu i wrthwynebu arfau a phŵer niwclear: mae'r mudiad hefyd wedi cynnal protestiadau yn erbyn tomenni gwastraff niwclear. Trechwyd ymgais i sefydlu tomen wastraff niwclear yn nhwneli hen Storfa Arfau'r Llynges, Trecŵn, Sir Benfro yn 2002 gan ymgyrch leol egniol. Yn 2019, lansiodd Llywodraeth Cymru ymgynghoriad ar safleoedd posib ar gyfer storfa wastraff niwclear danddaearol (Cyfleuster Gwaredu Daearegol) ochr yn ochr ag ymgynghoriad tebyg yn Lloegr. Llwyddodd CND Cymru i ddarbwylo 6 chynor sir, 19 cynor dinas a thref, a 57 cynor cymuned i wrthwynebu'r cynlluniau hyn; am fod "gormod o bobl eisiau mynychu" canslwyd y ddau ymgynghoriad cyhoeddus y bwriedid eu cynnal, gyda gweminarau yn cymryd eu lle.

Lleisiodd CND Cymru ei wrthwynebiad i Ryfel Irac yn 2003 hefyd. Er gwaethaf protestiadau torfol byd-eang, methodd y gwrthsafiad atal y rhyfel. Fodd bynnag, arweiniodd y protestio at gadarnhad gan lywodraeth yr UD na ddefnyddid Prydain fel lleoliad i'w hawyrennau bomio mewn rhyfeloedd yn y dyfodol oherwydd lefel y protestio. Arweiniodd protestiadau hefyd at dynnu'r pŵer i fynd i ryfel o ddwylo'r Prif Weinidog a'i roi i'r Senedd, ffactor allweddol ym mhleidlais y Senedd yn erbyn ymosodiad milwrol ar Syria yn 2013.

Er bod CND Cymru wedi ehangu i ymgyrchu yn erbyn pŵer niwclear a thomenni gwastraff niwclear, nid yw'r ymgyrch erioed wedi gwyro o'i phrif nod, sef diarfogi. Yn 2018, cynhaliwyd y ffair arfau "Caffael, Ymchwil, Technoleg ac Allforiadwyedd Amddiffyn" ddiwethaf yng Nghaerdydd. Yn dilyn protestiadau gan CND Cymru a grwpiau heddwch eraill, cyhoeddwyd na fyddai'n digwydd eto yng Nghaerdydd.

Ffair Arfau Caerdydd, 2018

Yn y blynyddoedd diwethaf, mae CND Cymru wedi gweithredu fel partner yr Ymgyrch Ryngwladol i Ddiddymu Arfau Niwclear (ICAN) yng Nghymru. Mae'r Cytundeb ar Wahardd Arfau Niwclear, a ddaeth i rym ar 22 Ionawr 2021, yn gwahardd gwledydd rhag datblygu, profi, cynhyrchu, trosglwyddo, meddu, crynhoi, defnyddio neu fygwth defnyddio arfau niwclear, neu ganiatáu i arfau niwclear gwlad arall gael eu lleoli neu paratoi ar eu tiriogaeth. Mae'r cytundeb hefyd yn gwahardd gwladwriaethau rhag cynorthwyo, annog neu gymell unrhyw un i gymryd rhan yn unrhyw un o'r gweithgareddau hynny, gan gynnwys ariannu cynhyrchu arfau niwclear. Enillodd ICAN Wobr Heddwch Nobel yn 2017 am gael y CU i fabwysiadu'r cytundeb hwn. Mae 55 gwladwriaeth wedi llofnodi a chadarnhau cytundeb y CU; mae 33 gwlad arall wedi llofnodi'r cytundeb ac wrthi'n ei gadarnhau. Yn y Cenhedloedd Unedig, pleidleisiodd 130 o wledydd i groesawu'r cytundeb, gan ddangos maint y gefnogaeth ryngwladol iddo. Er syndod i neb, does yr un o'r gwledydd sydd ag arfau niwclear wedi llofnodi'r cytundeb. Er gwaethaf hyn, mae awdurdodau lleol yng Nghymru yn dechrau dangos eu cefnogaeth i'r cytundeb. Hyd yma, mabwysiadodd Cyngor Dinas Bangor, Cyngor Tref Nefyn a Chyngor Sir Gwynedd benderfyniadau sy'n cefnogi'r cytundeb. Bydd CND Cymru yn parhau i hyrwyddo'r cytundeb ymhlith cyngorau Cymru yn y gobaith y bydd Cymru yn ailddatgan ei statws di-niwclear fel ym 1982.

Brian Jones
Bethan Siân
(August 2021)